

# Pohjolan lapset Nuorilla on väliä!

Pohjoismainen hyvinvointikeskus

Ideavihko

Varhainen tuki perheille -projektin tulokset





**norden**

Nordens Valfärdcenter

Pohjolan lapset – Nuorilla on väliä!

Julkaisija:

**Pohjoismainen hyvinvointikeskus**

[www.nordicwelfare.org](http://www.nordicwelfare.org)

© marraskuu 2012

Toimittajat: "Varhainen tuki perheille" -projektin johtaja  
Kristin Marklund ja Nino Simic

Pääkirjoittaja: Karin Källsmyr ja Ina Nergård

Muut kirjoittajat: Kristin Marklund, Nino Simic ja  
Peter Irgens

Vastaava toimittaja: Ewa Persson Göransson

Kuvat: Helena Halvarsson

Graafinen suunnittelu: [www.aasebie.no](http://www.aasebie.no)

Paino: Ineko

ISBN: 978-87-7919-076-4

Painos: 800 kpl

**Pohjoismainen hyvinvointikeskus**

**Sverige**

Box 22028, 104 22 Stockholm, Sverige

Käyntiosoite: Hantverkargatan 29

Puh: +46 8 545 536 00

[info@nordicwelfare.org](mailto:info@nordicwelfare.org)

**Nordens Velfærdcenter**

**Danmark**

Slotsgade 8, DK-9330 Dronninglund, Danmark

Puh: +45 96 47 16 00

[nvcdk@nordicwelfare.org](mailto:nvcdk@nordicwelfare.org)

**Pohjoismainen hyvinvointikeskus**

**Suomi**

Topeliuksenkatu 41 a A, FIN-00250 Helsinki, Finland

Puh: + 358 (0)40-0612015

[nvcfi@nordicwelfare.org](mailto:nvcfi@nordicwelfare.org)

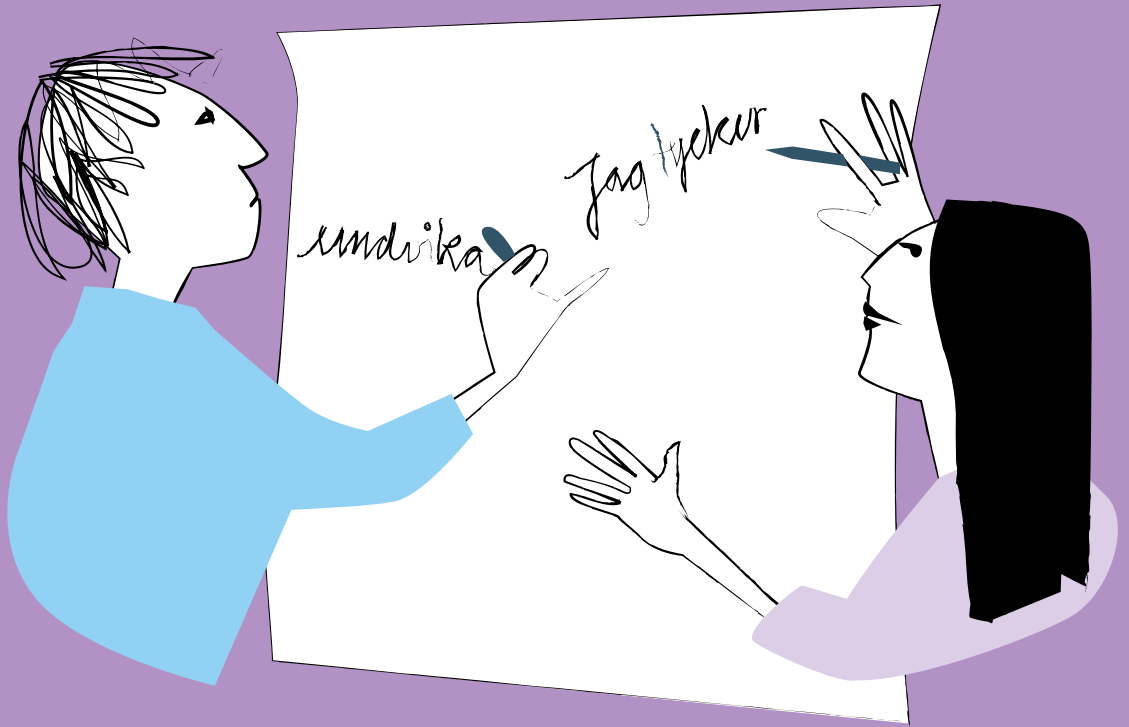
Raportin voi tilata painettuna tai ladata osoitteessa:

[www.nordicwelfare.org](http://www.nordicwelfare.org)

otsikon "Publikationer" alta.

Vihko on käännetty digitaalisessa muodossa myös  
tanskaksi, suomeksi, norjaksi, islanniksi ja englanniksi.





## Pohjolan lapset

Kädessäsi on "Varhainen tuki perheille" -projektista laaditun raportin kolmas osa.

Projekti on osa Pohjoismaiden ministerineuvoston vuosien 2011 ja 2012 aikaista painotusalueetta "Varhainen tuki perheille sosiaalisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi". Koska aihetta pidettiin tärkeänä, sai Pohjoismaiden hyvinvointikeskus tämän projektin tehtäväkseen. Tavoitteena on levittää tutkimustuloksia, tietoa ja hyviä esimerkkejä sekä luoda pohjoismaista verkostoa.

Projektilla on neljä aihealuetta: Riski- ja suojatekijöiden nykytutkimus, Lupaavia esimerkkejä aikaisemmista tukitoimista Pohjoismaissa, Palvelujen vaivaton saatavuus ja Antakaa lasten äänten kuulua!

Raportin kolmas osa, Nuorilla on väliä!, esittelee metodin, jonka tarkoituksena on nostaa lasten ja nuorten ääntä esiin yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa. Vihko sisältää myös videon siitä, miten metodi toimii käytännössä.

Alkusanat .....	6
Johdanto .....	9

## **OSA 1**

### **METODEJA OSALLISUUTEEN .....** 10

<b>OSALLISUUDEN SUUNNITTELU .....</b>	11
Kutsu ja tiedottaminen .....	11
Tapaaminen .....	11
Tervetuloa – ja miksi olemme täällä? .....	12
Keitä me osallistujat olemme .....	12
Ajatusten ja vuoropuhelun herättäminen .....	13
Konkreettisia neuvoja ja ideoita .....	13
Ongelmien kartoittaminen ja ratkaisuehdotusten löytäminen .....	14
Viestin välittäminen .....	15
Seuranta .....	17

## **OSA 2**

### **NUORTEN ÄÄNI .....** 18

<b>SUHTEET .....</b>	19
<b>VARHAINEN APU .....</b>	20
Kun vanhempani tarvitsevat apua vanhemmuudessa .....	21
Kun en voi asua äidin tai isän luona .....	22
Huostaanotto .....	23
Sijaisperheessä tai laitoksessa asuminen .....	24
Tiedottaminen.....	28
Haavat ja tabut.....	29
Osallisuus ja mukanaolo .....	30
Muiden samassa tilanteessa olevien tapaaminen .....	32
<b>KAIKKEIN TÄRKEINTÄ .....</b>	33

# OSA 3

## MUITA ESIMERKKEJÄ ..... 34

### DE 4 ÅRSTIDER, TANSKA ..... 35

Mentoreilla on väliä! ..... 35

De 4 Årstider ..... 35

Mentorikoulutus ..... 36

### LASTEN OIKEUDET YHTEISKUNNASSA, BRIS, RUOTSI ..... 36

Lasten ääni kuuluviin auttavien puhelimien kautta ..... 36

BRIS..... 36

Lasten ääni..... 37

Ainutlaatuinen perusta lasten oikeuksia edistävään  
työhön ..... 37

Käytännön tulokset..... 38

### PESÄPUU-YHDISTYS, SUOMI ..... 39

Nuoret osallistuvat kehitykseen ..... 39



# norden

## Nordens Välfärdscenter



Eräs Norjassa järjestettyyn tapaamiseen osallistunut nuori kirjoittaa, että tapaaminen on PARATIISI. Kasvaminen päihdeongelmaisten tai psyykkisesti sairaiden vanhempien kanssa on karua, tai jos syrjäytyy kaveripiiristä tai koulusta, saattaa elämä tuntua hyvin YKSINÄISELTÄ. Kenenkään elämä ei ole sellaista kuin minun, kaikilla muilla on niin helppoa...

Olla osa suurempaa kokonaisuutta ja saada jakaa ajatuksiaan muiden kanssa voi merkitä paljon. Niin paljon, että nuoret kuvailevat sitä PARATIISIKSI. Haluamme tämän ideavihon avulla ottaa askeleen pidemmälle ja antaa nuorten saada esittää asiansa päättäjille.

Nuorten ehdotuksia poliitikoille.  
Tasa-arvoista vuoropuhelua.  
Kohteesta tekijäksi.

Kovissa olosuhteissa kasvaneet nuoret ovat tietyllä tavalla kokeneempia kuin muut nuoret. He ovat usein joutuneet toimimaan vanhempina omille vanhemmilleen tai sisaruksilleen ja ennen kaikkea pärjäämään itse. Antakaa lasten olla lapsia, sanoo yksi nuorista.

"Nuorilla on väliä!" -ideaviihosta voit lukea nuorten ehdotuksia varhaisesta tuesta lapsille ja nuorille. Kehitämme myös ohjeistuksen siitä, miten lasten ja nuorten yhteiskunnallisia vaikutusmahdollisuuksia voi käytännössä edistää. Pohjoismaat ovat työskennelleet jo pitkään YK:n lasten oikeuksien sopimuksen toteutumiseksi. Norjassa, jossa lasten oikeuksien sopimus on hyväksytty osaksi lainsäädäntöä, ollaan asiassa pisimmällä. Koska lapset ovat tulevaisuutemme, on meidän kaikin tavoin saatettava nuoret osalliseksi yhteiskunnassa.

Pohjoismainen hyvinvointikeskus kiittää kaikkia nuoria, jotka osallistuivat tapaamisiin Norjassa, Tanskassa ja Suomessa. Toivomme, että heidän viisaat ja perustellut ehdotuksensa ja näkökulmansa innoittavat poliitikkoja ja päättäjiä.

Pohjoismainen hyvinvointimalli perustuu siihen, että kannamme yhdessä vastuun yhteiskunnan hyvinvoinnista. Tulevaisuudessa tämä perustuu siihen, että myös nämä nuoret tuntevat itsensä osallisiksi ja haluavat osallistua yhteiskunnan kehitykseen.





## Johdanto

"Lasten ääni" -projektissa olemme kutsuneet nuoria Ruotsista, Norjasta, Suomesta ja Tanskasta kolmeen tapaamiseen. Heitä kaikkia yhdistää se, että he ovat oman maansa sosiaalitoimen asiakkaita. Osa heistä on asunut sijaisperheessä tai laitoksessa, osa on saanut apua ja tukea asuessaan kotona äidin tai isän luona. Osa taas on asunut kotona siitä huolimatta, että jälkikäteen he itse ovat sitä mieltä, että heidät pitänyt ottaa huostaan.

Tapaamisten tarkoituksena oli pyytää nuorilta ideoita ja ehdotuksia siitä, miten syrjäytyneissä perheissä asuvia lapsia voitaisiin auttaa mahdollisimman varhain ja parhaalla mahdollisella tavalla. Mitä me, jotka työskentelemme lasten ja nuorten kasvuolojen kanssa tai suunnittelemme niitä, voimme oppia nuorten kalliista kokemuksista? Miten voisimme oppia heidän esimerkeistään laadukkaasta huolenpidosta ja yhteiskunnallisesta ohjauksesta – tai niiden puutteesta – varmistaaksemme, että kaikki Pohjoismaissa kasvavat lapset saisivat kokea kasvun, josta heijastuu turvallisuus, huolenpito ja osallisuus?

Tässä vihossa esitellään sekä tapaamisten tulokset että käyttämämme metodit. Toivottavasti vihko innoittaa sinua, joka haluat saada lapset ja nuoret osallisiksi niihin asioihin, jotka heille kuuluvat.

Useat järjestöt ovat osallistuneet Lasten ääni -projektin työhön:

- De 4 Årstider, Tanska
- BRIS, Ruotsi
- Pesäpuu, Suomi
- Voksne for Barn, Norja

## Metodeja osallisuuteen



Työskentelytavan kantava ajatus on, että nuori ihminen on oman tilanteensa asiantuntija ja voi siksi jakaa kokemuksiaan tapaamisistaan esimerkiksi sosiaalitoimen kanssa. Lasten ja nuorten kanssa työskentelevät voivat käyttää tätä kokemuksiin perustuvaa tietoa hyväkseen parantaessaan toimintaansa. Laajempi perusta päätöksenteolle johtaa perusteellisempiin päätöksiin, jolloin lapsia koskevien päätösten vaikutusten arviointi on helpompaa.

Tärkeintä on olla kyselevä, utelias ja kuunnella tosissaan. Aikuisen mielipiteet ja arvot jätetään sivuun. Kysymme avoimia kysymyksiä, jolloin nuorilla on mahdollisuus jakaa omia kokemuksiaan ja tietojaan kyseessä olevasta aiheesta. Aikuisen tärkein tehtävä on luoda turvallinen ja luottamusta herättävä ympäristö, jossa nuoren on helppo kertoa, mitä hänellä on sydämellään.

Aatteellinen järjestö *Voksne for Barn* on vastannut niiden tapaamisten valmisteluista, joita järjestimme joistakin Pohjoismaista tulevien nuorten kanssa. *Voksne for Barnin* kutsussa nuoria mukaan osallistumisprosesseihin, on tavoitteena useimmiten kartoittaa heidän kokemuksiaan ja arvioida heidän käyttämiään palveluja. Toinen tavoite saattaa olla nostaa esiin heidän nykyisiin elämäntilanteisiinsa liittyviä tarpeita ja toivomuksia, jos nuorella on esimerkiksi päihderiippuvainen tai psyykkisestä sairaudesta kärsivä vanhempi.

## OSALLISUUDEN SUUNNITTELU

### Kutsu ja tiedottaminen

Kun lapsia ja nuoria kutsutaan tapaamisiin, on kaikkein tärkeintä miettiä ensin tarkkaan, minkälaisia tietoja halutaan saada selville ja mitä voidaan kysyä. Seuraavaksi on mietittävä, miten kohderyhmä tavoitetaan. Hyviä reittejä tähän ovat nuorten kanssa työskentelevät, nuorten vanhemmat, etujärjestöt ja – ennen kaikkea – nuoret itse.

On tärkeää, että kutsussa esitetään selvästi tapaamisen sisältö, tarkoitus, itse tapahtuman kulku ja mihin tuloksia käytetään.

"Nuorilla on väliä!" -projektissa pyysimme joiltakin nuorilta apua kutsun muotoilemisessa.

Nuorempia lapsia kutsuttaessa on tärkeää, että mukana on suoraan vanhemmille/huoltajille suunnattua tietoa. On myös tärkeää, että kutsusta käy ilmi, että nuori saa tulla yhdessä aikuisen kanssa.

Ikäryhmästä riippumatta on osallistujien tärkeää saada tietää heidän oikeudestaan pysytellä nimettömänä.

### Tapaaminen

On suuri etu, jos tapaaminen voidaan järjestää neutraalissa ja mukavaksi koetussa paikassa.

Ryhmän koko voi vaihdella mm. riippuen aiheesta. Työskentelyn tulee olla helppoa sekä suurissa että pienemmissä ryhmissä.

Myös tapaamisen kesto voi vaihdella vain muutamasta tunnista kahden päivän tapaamiseen, johon kuuluu yöpyminen.

Voit lukea kutsun kokonaisuudessaan Pohjoismaisen hyvinvointikeskuksen kotisivuilla: [www.nordicwelfare.org/tidigainsatser](http://www.nordicwelfare.org/tidigainsatser)

Tässä projektissa ryhmä kokoontui myöhään iltapäivällä, käytti illan toisiinsa tutustumiseen ja työskenteli koko seuraavan päivän yhdeksästä neljään.

Osallistumisprosessit on mukautettu ikäryhmän, aiheen ja "tilauksen" mukaan. Metodien juuret ovat suurelta osin PLA-metodeissa, Participatory Learning through Action, Osallistuva oppiminen toiminnan kautta. Aikuinen prosessijohtaja on vastuussa prosessista, jossa osallistujat tapaavat niin tasavertaisella tasolla kuin mahdollista. Kaikki tuntevat osallisuutta, tietävät mitä tehtävää ratkaistaan ja saavat mahdollisuuden ilmaista itseään.

Jonkun vastuulla on dokumentoida sanottu niin sanatarkasti kuin mahdollista, jotta vältytään tulkinnoilta. Tavoitteenahan on saada esiin se, mitä nuoret todella sanovat ja tarkoittavat, eikä aikuisen tulkintaa siitä.

Seuraava teksti kuvaa *Nuorilla on väliä!* -osaprojektin tapaamisten sisältöä:

### Tervetuloa – ja miksi olemme täällä?

Kaikkien tapaamisten aluksi järjestäjät toivottavat osanottajat tervetulleiksi, kiittävät heitä osallistumisesta ja esittelevät projektin sekä kutsun syyn. He kertovat myös itsestään ja järjestöstä, jossa he työskentelevät.

### Keitä me osallistujat olemme

On tärkeää käyttää aikaa siihen, että osallistujat oppivat tuntemaan toisensa niin hyvin kuin mahdollista. Usein lähtökohtana käytetään jonkinlaista tehtävää. Osallistujia pyydetään kertomaan itsestään sellaisen aiheen perusteella, joka tuo esiin voimavaroja, toivoa ja hyviä ominaisuuksia.

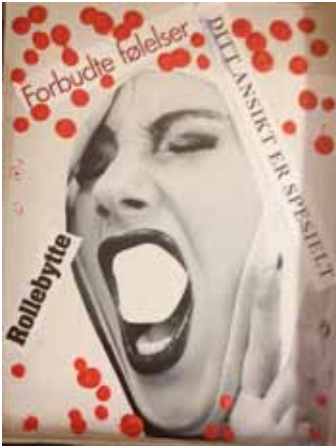
Tapaamisessa kaikille jaetaan paperille piirretty kuva kädestä, jonka jokaisessa sormessa lukee jokin teema tai kysymys. Osallistujat asettuvat pareittain ja haastattelevat toisiaan. Lähtökohtina ovat seuraavat lauseet:

- Kolme vahvaa puolta minussa
- Mistä minä saan energiaa ja intoa?
- Kuka on tärkeä henkilö?
- Miten haluan, että muut minua kuvailevat?
- Jotain, jonka toivon tapahtuvan viiden vuoden sisällä

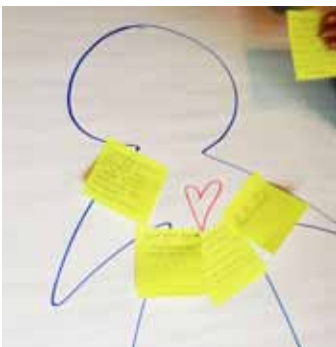
Kun molemmat ovat kertoneet toisilleen itsestään, istuutuvat osallistujat taas piiriin. Kaikki esittelevät sen henkilön, jota ovat haastatelleet. Suuressa ryhmässä, jossa aika on rajallista, riittää että esitellään vain kahden sormen teemat. Osallistujilta kysytään myös, miksi he ovat päättäneet osallistua tapaamiseen.



**Käsi:** Tapaamisessa kaikille jaetaan paperille piirretty kuva kädestä, jonka jokaisessa sormessa lukee jokin teema tai kysymys.



**Kenkälaatikko:** Ensimmäinen tehtävä, joka usein auttaa päästämään valloilleen sekä luovuuden että kommunikaation, on "Kenkälaatikko". Tavoitteena on herättää keskustelua ja kartoittaa kokemuksia.



**Voi hyvin -ukko:** Lappuun voi esimerkiksi olla kirjoittaa, millainen sosiaalitoimen työntekijän, psykiatrin tai koulun pitäisi olla, jotta nuori haluaa ottaa apua vastaan.

## Ajatusten ja vuoropuhelun herättäminen

Tapaamisen aikana käytetään erilaisia tehtäviä kokemusten, ajatusten, ideoiden ja kokemusten keräämiseksi. Ensimmäinen tehtävä, joka usein auttaa päästämään valloilleen sekä luovuuden että kommunikaation, on *Kenkälaatikko*.

Tavoitteena on herättää keskustelua ja kartoittaa kokemuksia.

Tehtävään tarvitaan tyhjiä kenkälaatikoita, värejä, pensseleitä, liisteriä, saksia ja muita askartelu- ja koristelutarvikkeita.

Osallistujat jaetaan 3–5 hengen ryhmiin, joiden tehtävänä on koristella kenkälaatikko sisä- ja ulkopuolelta. Ulkopuoli kuvastaa sitä, minkälaisena muut näkevät henkilön itsensä tai minkälaisena hän haluaa tulla nähdyksi muiden silmissä.

Sisäpuoli koristellaan niin, että se kuvastaa tunteita ja ajatuksia; sellaisia puolia itsestä, joita ei koskaan näytetä muille tai joiden näyttäminen muille on vaikeaa. Tehtävään käytetään tyhjiä kenkälaatikoita, värejä, pensseleitä, liisteriä, saksia ja muita askartelutarvikkeita.

Koko ryhmä koristelee laatikkoa yhdessä.

Koristelun jälkeen järjestetään "taidenäyttely", jossa katsotaan muiden taideteoksia ja kuullaan joka ryhmän yhteinen esitys. Sekä aikuinen prosessijohtaja että muut osallistujat voivat esittää kysymyksiä ja pohtia vastauksia. Keskustelua eteenpäin vievät kysymykset voivat olla esimerkiksi tällaisia: Haluaisitko joskus puhua jonkun kanssa niistä asioista, jotka ovat kannen alla? Kenen kanssa? Miten se onnistuisi? Mitä aikuisen olisi tärkeää ottaa huomioon, jotta lapsi voisi nostaa kantta? Onko sinulla kokemuksia sellaisesta henkilöstä? Miten tilanne sujui? Millainen henkilö oli tai mitä sellaista hän teki, mikä sai sinut tuntemaan luottamusta?

Esitykset tuovat esiin tärkeää tietoa, jota aikuiset voivat suoraan käyttää työssään nuorten parissa. Dokumentoijalla on suuri vastuu tallentaa se, mitä tilanteessa sanotaan.

## Konkreettisia neuvoja ja ideoita

Seuraava askel voi olla konkreettisten neuvojen pyytäminen jostain nuorten valitsemasta aiheesta. Voidaan esimerkiksi kysyä, mikä on tärkeää niin hyvän suhteen muodostamisessa, että lapsi voi pyytää apua.

*Voksne for Barn* käyttää tehtävää nimeltä *Voi hyvin -ukko*. Jos ryhmä on suuri, jaetaan osallistujat pienempiin 4–6 hengen ryhmiin.

Jokaisella ryhmällä on fläppitaulu, johon on piirretty ihmisen ääriiviivat. Kaikki ryhmän jäsenet saavat Post-it-lappuja ja kynän. Tehtävänä voi esimerkiksi olla kirjoittaa, millainen sosiaalitoimen työntekijän, psykiatrin tai koulun pitäisi olla, jotta nuori haluaa ottaa apua vastaan.



**Elämän virta:** Osallistujat esittelevät lappunsa toisilleen. He asettavat lappunsa "virtaan", eli folionauhaan, jossa laput kuvastavat kiviä tai tukkeja, jotka vaikeuttavat matkaa virrassa.

Kaikki pohtivat tehtävää ensin erikseen, jotta vastaukset eivät vaikuttaisi toisiinsa. Prosessijohtaja korostaa, ettei yksikään vastaus ole väärä.

Kun kaikki ovat kirjoittaneet ajatuksensa lapuille, esitellään ne toisille ja kiinnitetään *Voi hyvin -ukkoon*. Mitä tärkeämpi asia on, sitä lähemmäksi sydäntä lappu kiinnitetään.

Kun ryhmä on valmis, järjestetään laput ja osallistujat ottavat keskustellen esiin esimerkiksi kolme tärkeintä asiaa.

Dokumentoijan tärkeänä tehtävänä on tallentaa myös mahdollisimman suoria sitaatteja, jotka kuvaavat sitä, miksi jokin asia on osallistujille tärkeää ja sitä, miten heidän toivomuksiinsa voitaisiin vastata.

### Ongelmien kartoittaminen ja ratkaisuehdotusten löytäminen

Nuoria koskevat suunnitelmamme ja päätöksemme pohjautuvat usein omiin mielipiteisiimme siitä, mikä on ongelma ja ratkaisu. Tavoitteena on, että työskentely yhdessä osallistujien kanssa avaa uusia näkökulmia. Pyydämme nuoria kuvaamaan ongelmia ja vaikeuksia, mutta myös kertomaan, mitkä heistä olisivat hyviä ratkaisuja tai merkittävää apua.

*Voksne for Barn* käyttää joskus *Elämän virta* -tehtävää. Tehtävä on kaksiosainen. Tavoitteena on tunnistaa esteitä tai ongelmia, jotka liittyvät työn alla olevaan aiheeseen. Tässä tapaamisessa esitettiin seuraava kysymys: Mitkä ovat suurimmat haasteet tai ongelmat elämässäsi silloin, kun vanhempasi eivät pysty huolehtimaan sinusta siten kuin pitäisi?

Tehtävän toinen osa keskittyy osallistujien ratkaisuehdotuksiin. Tehtävään tarvitaan alumiinifoliota, kyniä ja kahden värisiä Post-it-lappuja.

Osallistujat jaetaan pienempiin 4–6 hengen ryhmiin. Tehtävä aloitetaan tarinalla *Elämän virrasta*, jota voidaan kuvata esimerkiksi lattialle asetetulla folionauhalla. Jos elämä sujuu hyvin, virtaa vesi esteettä ja virran mukana on helppo kulkea. Matkan hidasteena ei ole kareja tai patoja. Mutta kaikenlaiset karikot tekevät matkasta vaikeampaa. Matkaajan on aina oltava varuillaan tai hän ei pahimmassa tapauksessa voi kulkea virran mukana lainkaan.

Tehtävänä on kartoittaa ja tunnistaa näkemiämme ongelmia ja esteitä, jotka liittyvät tapaamisen aiheeseen. Tavoitteena on saada ote ongelman syystä, mutta ongelman tunnistaminen on edellytys muutokselle.

Kaikki osallistujat saavat Post-it-lappuja, joihin he voivat kirjoittaa tapaamisen teemaan liittyviä asioita, jotka tuottavat ongelmia ja esteitä hyvinvoinnille. Tehtävä tehdään aluksi

erikseen ilman keskustelua muiden kanssa. Näin vältetään toisilta saaduilta vaikutteilta ja tulokset ovat parempia siihen verrattuna, että keskustelu aloitettaisiin heti. Lappuja saa kirjoittaa rajoittamattomasti, mutta vain yksi ongelma yhdelle lapulle – tämä helpottaa lajittelua.

Kun osallistujat ovat valmiita, esittelevät he laput toisilleen. He asettavat lappunsa "virtaan", eli folionauhaan, jossa laput kuvastavat kiviä tai tukkeja, jotka vaikeuttavat matkaa virrassa.

Seuraavaksi tehtävä lajittelu tuo esiin ongelmat, joista monet ovat samaa mieltä, mutta myös harvinaisemmat ongelmanasettelut, jotka voivat kuitenkin aiheuttaa vähintään yhtä negatiivisia seurauksia elämässä. Painota, ettei haittaa, jos sama tai samantyylinen asia mainitaan useamman kerran. Sitä vastoin se selkeyttää enemmistön kokemuksia ja mielipiteitä.

Seuraava askel on pohtia ratkaisuehdotuksia. Osallistujat saavat tehtäväkseen pohtia tunnistettuja ongelma-alueita sekä hyviä ratkaisu- tai suhtautumistapoja niihin. Uudella kierroksella osallistujat kirjoittavatkin omia ratkaisuehdotuksiaan, tällä kertaa eri värisille Post-it-lapuille, yksi ehdotus yhdelle lapulle. Tälläkin kertaa on lappujen määrä rajoittamaton. Ehdotusten on oltava mahdollisimman konkreettisia.

Seuraavaksi laput esitellään ja jokainen ratkaisuehdotus asetetaan lähelle ratkaistavaa ongelmaa.

Esittelyjen jälkeen voidaan kaikki ongelmat ja ratkaisuehdotukset kirjoittaa ylös ja käyttää osin perustana seuraavalle harjoitukselle, osin tietona lasten ja nuorten kanssa työskenteleville, poliitikoille tai muille tulosten kohderyhmille.

### **Viestin välittäminen**

Prosessin viimeinen osa painottuu osallistujien ajatusten välittämiseen sekä siihen, kenen ja miten esiin tullessiin ajatuksiin ja niiden välittämiseen pitäisi osallistua.

Tehtävää *Mainosjuliste* käytetään, jotta osallistujat pystyisivät tunnistamaan, mitä he haluavat esittää ja minkälaisille kohderyhmille.

Tehtävään tarvitaan suuria ja paksuja julistemallisia arkkeja, vanhoja aikakausilehtiä, saksia, tusseja ja liimapuikkoja.

Osallistujat jaetaan pienempiin 3–5 hengen ryhmiin. Ryhmien tehtävänä on tehdä mainosjuliste, joka välittää muutamia tärkeimpiä viestejä, jotka ovat nousseet esiin tapaamisessa.

Jokainen ryhmä esittää julisteensa muille osallistujille. Keskustellaan siitä, kenelle ja miten viesti tulisi osoittaa.

Joissakin tapauksissa kohderyhmä tunnetaan alusta saakka, joskus taas sen tunnistamiseen on nähtävä vaivaa. "Varhainen tuki perheille sosiaalisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi"-projektissa tiesimme, että kaikkien kolmen tapaamisen tulokset esitettäisiin raportissa ja videolla, ja että muutaman nuoren olisi mahdollista osallistua päätöskonferenssiin.

Joskus nuoret eivät ehdi tapaamisen aikana kertoa kaikkea, mitä heillä on sydämellään, ja joskus he tarvitsevat miettimisaikaa. Tapaamisten osallistujat saivat siksi mukaansa tehtävän, jonka he lähettäisivät meille jälkikäteen. Tehtävän nimi on *Kirje ministerille*. Kaikki saivat lähtökohdakseen saman alustuksen:



*Kun lapset eivät voi perheissään hyvin, koska vanhemmat pysty huolehtimaan heistä niin kuin pitäisi, on tärkeää että...*

Löydät muutaman näistä kirjeistä vihon myöhemmiltä sivuilta.

Joskus tehtävä tehdään tapaamisessa. Kaikki saavat kynän ja paperia sekä tehtävän kirjoittaa kirje itse valitsemalleen vastaanottajalle – sosiaalitoimen työntekijälle, lasten ja nuorisopsykiatrian työntekijälle, pääministerille tai yleisönosastolle. Kaikille annetaan lähtökohdaksi lyhyt johdantoteksti ja muutama tärkeä aihe.

Ne, jotka eivät halua kirjoittaa, voivat pyytää itselleen oman sihteerin ja sanella tälle. Halukkaat voivat tehdä tehtävän yhdessä jonkun muun kanssa.

Kun tekstit ovat valmiita, voivat halukkaat lukea omansa kaikille ääneen.



Lopuksi pyydetään kaikkia osallistujia kertomaan jonkin asia, jonka he vievät tapaamisesta mukanaan.

Usein tapaaminen päätetään harjoitukseen, jossa kaikki ottavat vastaan kohteliaisuuksia ja antavat niitä toisille.

### **Seuranta**

Tapaamiset saattavat herättää vanhoja ikäviä muistoja. Osallistujat voivat malttamattomina haluta nähdä, miten heidän apunsa on käytetty parannuksiin. On tärkeää, että osallistujia seurataan sekä yksilö- että ryhmätasolla, ja että tämä on ollut suunnitelmallista ensimmäisestä tapaamisesta saakka.

Nuorelle tärkeä osa prosessia on tietää, että hänen omaa panostustaan käytetään toisten lasten ja nuorten auttamiseen.



## Nuorten ääni



Paljon hyvää ja viisasta nousee esiin, kun nuorilta kysyy, miten lapsia voisi auttaa mahdollisimman varhain ja mahdollisimman hyvin. Useat teemat tulevat toistuvasti esiin riippumatta siitä, missä Pohjoismaassa nuori asuu tai kuinka kauan sitten hän on itse saanut apua sosiaalitoimesta. Olemme keränneet tulokset muutaman sellaisen otsikon alle, jotka ovat selkiytyneet tapaamisissa. Olemme antaneet nuorten äänten puhua puolestaan ja toivomme, että se auttaa meitä kehittymään vielä paremmaksi antamaan apua ja tukea sitä tarvitseville lapsille mahdollisimman varhaisessa vaiheessa heidän elämäänsä.

## SUHTEET

Riippumatta mistä aiheesta puhumme tai minkälaisia haasteita yritämme ratkaista, käsittelee sosiaalityö kuitenkin pohjimmiltaan aina lapsen ja auttajan välistä suhdetta. Jos suhde ei perustu molemminpuoliselle luottamukselle, ei auta vaikka ryhdyttäisiin kuinka tärkeisiin toimenpiteisiin tai tehtäisiin kuinka hyviä päätöksiä. Lapsen lähellä on oltava ihmisiä, joihin huolenpito henkilöityy. Lapsen täytyy kokea, että joku on hänen puolellaan, haluaa hyvää ja näkee hänen voimavaransa, mahdollisuudet ja toivon. Tämä on yhtä tärkeää niin ensimmäisessä kontaktissa kuin myöhemmässäkin työssä.

*- Minun täytyy saada kuulla, että olen hyvä!*

*- Jos halutaan antaa laadukasta apua, on tärkeää, että suhteet ovat pitkäkestoisia. Turvallisuutta luovat henkilöt ovat läsnä pitkään.*

*- Taistele minun puolestani! Kukaan ei ole koskaan taistellut, enkä minä selviä yksin.*

*- Elämästäni on poistunut niin moni. Tuntuu, että sydämeni on särkynyt niin usein. Voinko luottaa toisiin? Esitän sen kysymyksen itselleni aina, kun tapaan jonkun, jonka tehtävä on auttaa minua.*

*- Kun kohtaa lapsia, joita on tarkoitus auttaa, on tapaaminen järjestettävä lapsen ehdoilla. Käyttää sellaista kieltä, jota lapset ymmärtävät, antaa heille riittävästi aikaa, olla huolehtivainen ja antelias, ehkä tavata mukavassa paikassa ja tehdä jotain yhdessä. On myös varmistettava, että auttamistapa toimii hyvin lapsen itsensä mielestä, eikä vain auttajan mielestä.*

### VARHAINEN APU

Moni projektiin osallistunut nuori kokee saaneensa apua aivan liian myöhään, vaikka he tietävät muiden tienneen heidän avuntarpeestaan. He korostavat, että terveyskeskuksissa, neuvoloissa, esikouluissa ja koulussa, mutta myös harrastuspaikoissa, on työntekijöiden tärkeää osata tunnistaa syrjäytymisuhan alla elävä lapsi varhain. Nuorten viesti kaikille näillä aloilla työskenteleville on, että on heidän vastuullaan nähdä lapsi, puhua tämän kanssa, ilmoittaa huolestuttavista signaaleista eteenpäin ja – ennen kaikkea – olla antamatta periksi!

Kaikkien lasten kanssa työskentelevien on tultava paremmaksi ottamaan yhteyttä sosiaalitoimeen huomattessaan, ettei asiat ole kohdillaan. Mieluummin kerran liikaa kuin kerran liian vähän. Heidän vastuullaan on tehdä asialle jotain.

*– En halunnut mennä kouluun. Minua kiusattiin, eikä koulu ei ottanut asiasta vastuuta. Opettajani ei tehnyt mitään. Asiani olivat huonosti sekä kotona että koulussa. Koulu oli yhtä painajaisista, eikä ollenkaan turvallinen paikka, jossa olisin voinut oppia jotain.*

*– Aikuisten ei pidä pelätä esittävänsä tyhmiä tai vaikeita kysymyksiä silloin, kun he ovat huolissaan lapsesta. Ymmärrämme, että he tarkoittavat hyvää. Aikuisten on osattava myös lukea rivien välistä. Lapsethan ovat lojaaleja vanhemmilleen, eikä kertominen siksi ole helppoa. Aikuiset eivät saa antaa periksi, vaan heidän pitää kysyä aina uudelleen, mutta sellaisella tavalla joka tuntuu hyvältä, joka ei loukkaa ja josta ymmärtää heidän haluavan lapsen parasta.*

*– Älä tule 10 vuoden päästä sanomaan, että "kyllähän me näimme, ettei kaikki ollut ihan kohdillaan".*

### **Kun vanhempani tarvitsevat apua vanhemmuudessa**

Monilla tapaamisiin osallistuneista on ollut ajatuksia ja ideoita siitä, mitä voitaisiin tehdä kun vanhemmat eivät selviä vastuustaan.

*- Pitää olla joku paikka, johon voi soittaa ja tietää saavansa apua milloin vain.*

*- Tarvitaan joku, joka voi toimia yhdistävänä siltana lapsen ja ammattilaisen välissä ja jonka lapsi kokee omaksi yhteydekseen itsensä ja järjestelmän välissä.*

*- Kuntien pitäisi antaa vanhemmille tarjouksia tapaamisista tai leireistä, jotta he voivat oppia hallitsemaan tilanteensa. Heidät pitää opettaa ymmärtämään lastaan, ja miten paremmaksi vanhemmaksi tullaan.*

Hyvä ministeri,

Minun ongelmani oli, ettei kukaan auttanut äitiäni. Toivon, että hän olisi saanut enemmän apua, jotta hän olisi parantunut nopeammin eikä vasta sitten kun olin jo aikuinen. Ymmärrän, että lapset otetaan pois vastuuttomilta vanhemmilta, jotta lapsi voisi saada paremman tulevaisuuden. Mutta vanhemmat ovat suuri osa lapsen tulevaisuutta, joten jos he voisivat saada apua matkallaan takaisin "normaaliin" elämään, olisi tulevaisuus valoisampi sekä lapselle että vanhemmille. Äidin/vanhempien auttaminen on ilman muuta asetettava etusijalle, jotta heistä voisi tulla vastuullisia vanhempia. Kasvaminen ilman äitiä tai vanhempia on niin suuri haitta, että lapselta puuttuu jotain koko hänen loppuelämänsä ajan. Toivottavasti ymmärrätte.

Terveisin, Flemming

### **Kun en voi asua äidin tai isän luona**

Joskus kotona on niin paljon asioita, jotka eivät toimi, ettei lapsi voi enää asua äidin ja isän luona. Monet projektiin osallistuvista nuorista ovat kokeneet juuri tämän. Monet heistä ovat sitä mieltä, että heidät on otettu huostaan aivan liian myöhään. Kun heidät sitten on huostaanotettu, on tilanne usein hoidettu loukkaavalla tai tarpeettoman negatiivisella tavalla. Projektiin osallistuneet nuoret ovat ehtineet saada asiaan liittyen paljon kokemuksia, joista sosiaalitoimen työntekijät voivat toivottavasti oppia, jotta toisten lasten ei tulevaisuudessa tarvitsisi kokea samaa kuin he. Heillä on hyviä ohjeita siitä, mitä on tärkeää ottaa huomioon, kun lapsen täytyy muuttaa. Moni nuori haluaa auttaa myös sijaisvanhempien koulutuksessa, jotta mukaan saataisiin näkökulma, jota kukaan muu ei voi antaa.

## Huostaanotto

*- Hyvän vaihtoehdon löytämiseksi kotona asumiselle on käytettävä aikaa, ei nopeita ja tilapäisiä ratkaisuja. Toivomme saavamme pysyvän asumistilanteen. Me kaikkiihan olemme asuneet usein pitkään, ehkä koko elämämme, huonoissa olosuhteissa, joten emme kuole vaikka todella hyvän ratkaisun löytämiseen vierähtäisi viikkoja.*

*- Minulla pitää olla oikeus surra, huutaa ja kirkua, ja jonkun pitää ymmärtää, että lohduttamiseni on vaikeaa silloin kun olen täysin epätoivoinen.*

*- Toivon, että minut olisi otettu huostaan jo aikaisemmin. Kun nähdään, ettei perheestä tule enää koskaan toimivaa, on turha kokeilla kaikenlaista ja vasta lopuksi, kun asiat ovat jo todella huonosti, siirtää lapsi pois perheestä. Silloin on jo liian myöhäistä.*

**Sijaisperheessä tai laitoksessa asuminen**

Suurin osa projektiin osallistuneista nuorista asuu tai on asunut sijaisperheessä tai laitoksessa. Heillä on paljon ajatuksia siitä, mitä on tärkeää ottaa huomioon, jotta asiat toimisivat hyvin. Heillä on ajatuksia siitä, miten siirto biologisesta perheestä sijaisperheeseen voidaan toteuttaa mahdollisimman hyvin. He neuvovat myös, miten voidaan parhaiten valvoa, että kaikki sujuu niin kuin pitää.

*- Kasvattivanhempien kouluttaminen on tärkeää, ja koulutuksen sisältöä pitää tarkastella lähemmin. Heidän pitää tietää, mikä heitä odottaa, että tilanne voi olla vaikea ja ettei sellaisen ihmisen kanssa, joka on kokenut sen mitä me olemme, ole helppo olla tekemisissä.*

*- Sijaisvanhempien pitää tietää, että meidän pitää tuntea itsemme osaksi perhettä ilman erityiskohtelua. On kauheaa tuntea, ettei kuulu joukkoon! Kun joudun "lomitusperheeseen", tuntuu aivan samalta, kuin jos sanottaisiin, että sijaisperheeni tarvitsee minusta lomaa. Nuoret, jotka ovat itse olleet sijoitettuja, voivat auttaa kertomalla asiasta.*



Hyvä ministeri,

Olisin mielellään halunnut rakkautta kasvattiperheeltäni. Rakkautta halien, pusujen ja lohdutuksen muodossa kun olin surullinen, ilman että minun olisi tarvinnut pyytää sitä. Se oli nöyryyttävää. Asuin hyvin ammattimaisen sijaisperheen luona. Siellä asuminen tuntui samalta kuin laitoksessa, minulla oli kaikki mitä tarvitsin: oma huone, sänky, ruokaa, selkeät rajat jne. Kaikki oli oikein hyvin lukuunottamatta rakkautta ja läheisyyttä.

Vaikka tulen päihdeongelmaperheestä, kärsin siitä, että sijaisperheessä juotiin olutta. Joskus tuntui, että se oli minulle liikaa. Vaikka he pystyivätkin hallitsemaan juomistaan, oli oloni turvaton.

Olisin halunnut, että he olisivat kysyneet miten voin, esimerkiksi kun tulin koulun jälkeen kotiin. Minulta kysyttiin usein miten päiväni oli mennyt, ja vastasin vain: "Hyvin!" ja sitten ei kyselyt enempää ja sain olla yksin.

Olisin halunnut, että he olisivat käyttäneet enemmän aikaa ja energiaa toisten tapaamiseen ja sosiaalisten verkostojen luomiseen.

Minulle olisi ollut hyväksi, jos he eivät olisi väheksyneet äitiäni tai puhuneet hänestä pahaa. Tuntui, että minua aivopestiin pitämään äitiäni ja perhettäni tyhminä, jotka eivät osaa pitää huolta itsestään, ja että minun oikeastaan pitäisi vihata heitä. Sijoitusperheessä on toki hyvä puhua lapsen taustasta ja siitä, miksi lapsi oikeastaan sijoitettiin jne., mutta asioista voitaisiin puhua ilman väheksyntää, onhan kyseessä kuitenkin lapsen perhe.

Nykyään asiani ovat hyvin. Minulla on hieno mies ja hänen kanssaan kaksi lasta, paljon rakkautta ja turvallinen koti.

On tärkeää osoittaa rakkautta ja selkeät rajat, jotta sijoitettu lapsi voi tuntea itsensä rakastetuksi ja tervetulleeksi sijaisperheeseen, joka on vastuussa minun kaltaisistani syrjäytyneistä lapsista.

Ystävällisin terveisin, Maja.

"On tärkeää, että sekä laitosten että sijaiskotien huolenpito ja valvonta toimii. Esimerkiksi lapsen kanssa pitää puhua yksin, ilman sijaisvanhempia. Lapsihan ei halua loukata sijaisvanhempiaan, vaikka hänellä olisi jotain negatiivista kerrottavaa. Hän ehkä myös pelkää valittamisen seurauksia. Henkilön, joka valvoo että kaikki toimii, on osoitettava olevansa lapsen puolella. Hänen pitää luoda hyvä suhde lapseen, jotta lapsi voi turvallisesti kertoa hänelle voinnistaan."

Hyvä ministeri,

Olen asunut lastenkodissa seitsemän vuotta ja kokenut huolenpitoa vain kerran. Minusta on kelvotonta, ettei kukaan tule tarkastamaan eri sijoituspaikkoja. Toinen asia on, ettei kukaan konkreettisesti kertonut minulle, miksen asu äitini luona. Olen myöhemmin itse huomannut miksi. En ollut käynyt äitini luona moneen vuoteen, koska hän tuli aina tapaamaan minua ja pikkusiskoani.

Sosiaalityöntekijät ovat kokonaan toinen asia. Minä vihaan omaa sosiaalityöntekijääni. Toivoisin, että voisin sanoa: "En pidä hänestä, voisinko saada toisen?"

Lisäksi arvelen, että minulla on ollut noin 15 eri sosiaalityöntekijää. Ettekö näe, että olisi parempi jos sosiaalityöntekijöitä olisi vain yksi, joka olisi läsnä pidempään?

Sosiaalityöntekijän pitää luottaa lapsen sanaan. Ei sijaisperheen, opettajien tai vanhempien sanaan. Köpenhaminan kaupunki on päättänyt, etteivät sijoitetut lapset saa matkustaa ulkomaille. Minulla oli onnea, koska äitini vei minut ja siskoni lomalle. Kaikilla lapsilla ei ole mahdollisuutta nähdä muiden maiden erilaisia kulttuureja. Mielestäni on todella tärkeää, että lapset ja nuoret saavat matkustella. Annan teille kehuja siitä, että annatte minulle ja pikkusiskolleni luvan matkustaa muutaman kerran vuodessa Norjaan tapaamaan isosiskoamme. Sitä vastoin tunnen

lapsen, joka ei saa tavata vanhempiaan, jotka asuvat Afrikassa.

Monilla asiat ovat hyvin, mutta miten 14-vuotias voi pärjätä viikon 75 kruunulla, jonka pitäisi riittää kännykkään, puhelinlaskuun, tupakkaan (paha tapa – pitäisi lopettaa), hauskanpitoon kavereiden kanssa ja muuhun?

Se on vaikeaa! Teidän ministerien pitäisi ottaa selville, miten lapset voivat. Lapsi ei aina halua kertoa psykologilleen, miten asiat ovat. De 4 Årstider -järjestössä on mukana nuoria aikuisia, jotka ovat itse kokeneet saman ja joille on siksi paljon helpompi puhua.

Ja sitten se, ettei poikien luona saa olla yötä ennen kuin täyttää 15 vuotta (koska se on seksin ikäraja). Entä jos ei aio harrastaa seksiä? Minulla on kavereina sekä poikia että tyttöjä. Minulta kysytään usein, haluanko mukaan Playstation-iltaan/-yöhön. Haluaisin, mutta en saa.

Toivottavasti ymmärrätte, ettei ole helppoa, kun ei asu kotona, vaikka se olisikin paras ratkaisu.

Eva

*- On tärkeää tietää, että joku huolehtii äidistä ja isästä. Kun muutin sijaisperheeseen, en tiennyt, mitä tapahtui ja selviytyikö äitini. Olin koko ajan huolissani, ja minun oli vaikea keskittyä. Olin varmasti myös hyvin vihainen. Minähän olin aina huolehtinut hänestä ja nyt en yhtäkkiä saanut tavata häntä tai edes tietää, mitä hänelle kuuluu.*

**Tiedottaminen**

Tiedon tarve on asia, joka nousee tapaamisissa esiin yhä uudestaan. Tietoa kaivataan yleisesti siitä, mistä ja miten apua voi saada silloin, kun sitä tarvitsee. Lisäksi kaivataan myös erityistä tietoa siitä, miten päihdeongelmaisen vanhemman lapsi voisi ymmärtää tilanteen ja selviytyä elämässään itse paremmin.

*- Minua auttavan henkilön pitää kertoa, missä asioissa hän voi auttaa minua, eikä mitä hän ei voi tehdä. Minun pitää saada tietää, että he tosiaan voivat auttaa. Miten muuten voisin tuntea, että minulla on toivoa?*

*- En ymmärtänyt mitään ennen kuin sain tietää sairaanhoitajalta isän sairaudesta. Sen jälkeen ymmärsin, ettei vika ollut minussa enkä minä ollut syyllinen hänen käyttökseen, vaan että hän oli sairas. Sen jälkeen eläminen tuntui taas helpommalta!*

*- On pahempaa olla tietämättä kuin tietää totuus!*

Hyvä ministeri,

Olen asunut sijaisperheessä ja laitoksessa suuren osan elämäni. Tuona aikana olisivat joidenkin asioiden mielestäni pitänyt tapahtua eri tavalla.

Kun minun piti vaihtaa sijaisperhettä 14-vuotiaana, en mielestäni saanut tarpeeksi tietoa siitä, mitä oli tapahtumassa. On tärkeää, että meillä sijaislapsilla on käsitys meitä koskevista asioista, ettei tarvitse arvuutella.

Kun muutin 17-vuotiaana ryhmäkotiin Kööpenhaminaan, sujui kaikki hyvin. Aina siihen asti, kunnes minun piti muuttaa omaan asuntoon. Silloin jäin oman onneni nojaan, eikä minulla ollut ketään kunnan työntekijää, jolta olisin voinut pyytää apua.

On tärkeää, että meillä on käsitys itseämme koskevista asioista ja että tunnemme aina jonkun, joka voi auttaa. Olette mielestäni muuten tehneet hyvää työtä sijaisperheiden valinnassa.

Ystävällisin terveisin, Joel

### Haavat ja tabut

Monet nuoret toivovat enemmän avoimuutta ja suvaitsevaisuutta sellaisia lapsia ja nuoria kohtaan, jotka tarvitsevat sosiaalitoimen apua. Heillä on paljon ajatuksia siitä, miten tähän päästäisiin. Esikoulu, koulu ja harrastukset ovat tärkeitä paikkoja tällaisessa työssä.

*- Kun tarvitsen uudet farkut, täytyy minun etsiä kauan löytääkseni sellaisen kaupan, joka ottaa vastaan kuponkejani. Ja sitten on tosi noloa, kun kassaneiti kysyy niin, että koko kauppa kuulee, tietääkö joku hänen kollegoistaan, miten nämä kupongit toimivat.*

*- Tunsin syyllisyyttä, häpeää ja epävarmuutta.*

*- Olen muutakin kuin lapsi, jolla on huonot vanhemmat!*

### Osallisuus ja mukanaolo

YK:n lasten oikeuksien sopimuksen 12 artiklassa sanotaan, että lapsella on oikeus ilmaista näkemyksensä ja tulla kuulluksi häntä koskevissa asioissa. Tämä oikeus käsittää myös meidän nuoret osallistujamme. Lasten sosiaalipalveluja koskevat pohjoismaiset lainsäädännöt eroavat tietysti hieman eri Pohjoismaiden välillä, mutta kaikille on kuitenkin yhteistä, että niihin sisältyy lasten oikeus saada tietoa, ilmaista näkemyksensä ja tulla kuulluksi.

Projektin nuoret osanottajat kertovat, miksi asia on heidän mielestään tärkeää ja miten se voi vaikuttaa positiivisesti heidän elämäänsä. He ovat antaneet meille myös hyviä esimerkkejä siitä, miten oikeuksia voidaan soveltaa käytännössä.

*- Nuoret ja lapset on otettava mukaan, kun uusia lakeja ja suuntaviivoja suunnitellaan.*

*- Lapsella täytyy olla tietoa, jotta hän voi vaikuttaa. Ja hänen täytyy saada tietoa sellaisessa muodossa, jota hän ymmärtää. Se saattaa viedä aikaa ja asiat on ehkä toistettava moneen kertaan. Lapsen täytyy myös voida luottaa kertojaan, jotta hän voi esittää tyhmiäkin kysymyksiä niin, että hän lopulta todella ymmärtää asian. Kun istutaan kokouksessa, ovat muut ehkä jo miettineet ja puhuneet asiasta paljon, mutta lapsi kuulee siitä ensimmäistä kertaa. Siinä tilanteessa lapsen ei ole helppo tietää ajatuksiaan ja mielipiteitään.*

- On hyvä, että nuori voi käyttää kokemuksiaan tämän kaltaisiin positiivisiin prosesseihin. On tärkeää saada olla mukana tekemässä muutosta, jotta muilla lapsilla asiat sujuisivat paremmin.

- Aika on kypsä siihen, että lasten ja nuorten pitää saada osallistua ja toiminnan pitää muuttua. Kun asuu laitoksessa, nousee "meidän" ja "heidän" välille muuri. Jos jotain on tapahtunut tai jotain pitäisi tehdä, aikuiset suunnittelevat ja keskustelevat asiasta ilman meitä. Vasta lopuksi meille kerrotaan, ja silloin meillä ei ole mahdollisuutta vaikuttaa. Näin syntyy helposti ristiriitoja. Jos olisimme saaneet olla mukana alusta asti, olisi asia varmasti käsitelty eri tavalla ja ehkä toiminut paremmin.



**Muiden samassa tilanteessa olevien tapaaminen**

Tapaamisten tärkeänä teemana ovat olleet ne asiat, jotka ovat auttaneet nuoria suurista haasteista ja riskeistä huolimatta. Yksimielinen vastaus kaikilta nuorilta kaikissa kolmessa tapaamisessa oli mahdollisuus tavata järjestetysti muita samassa tilanteessa olevia. Muutamilla osanottajilla on tästä kokemuksia ja he ovat jakaneet kokemuksiaan muille.

*- Osallistuminen ryhmään, jossa on muita samassa tilanteessa olevia lapsia, on jonkinlainen ponnistuslauta eteenpäin. Ryhmistä saa positiivisia vanhempia esikuvia ja siellä uskaltaa uskoa, että kaikki sujuu hyvin. Se antaa toivoa!*

*- Minulla on paljon ystäviä, mutta on asioita, joita he eivät ymmärrä, joita en aina halua heille näyttää ja joista en halua puhua. Pelkään, että jos he saavat tietää, he alkavat sääliä minua tai suhtautua minuun eri tavalla. Minusta ei koskaan tunnu siltä verkoston muiden jäsenten kanssa. Siellä voin näyttää itsestäni kaikki puolet ja heiltä on helppo pyytää tukea, kun sitä tarvitsee. Niinkin pieni asia kuin kirjoittaa Facebookiin, että "ymmärrän miltä sinusta tuntuu" voi pelastaa nuoren synkistä ajatuksista.*

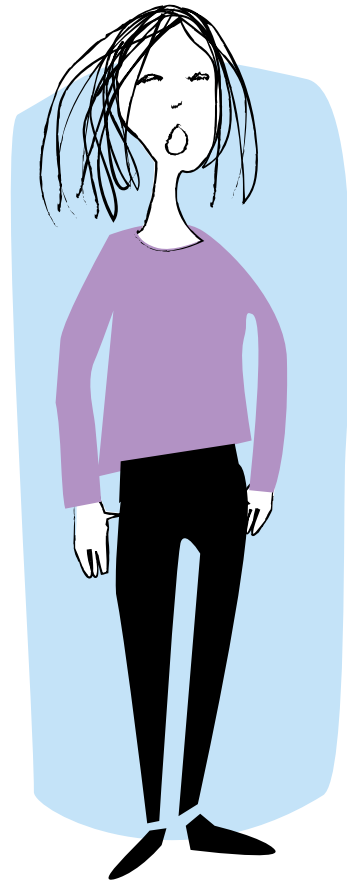
*- Ryhmän muiden jäsenten tapaaminen on terapiaa, joka ei satu vaan tekee hyvää!*



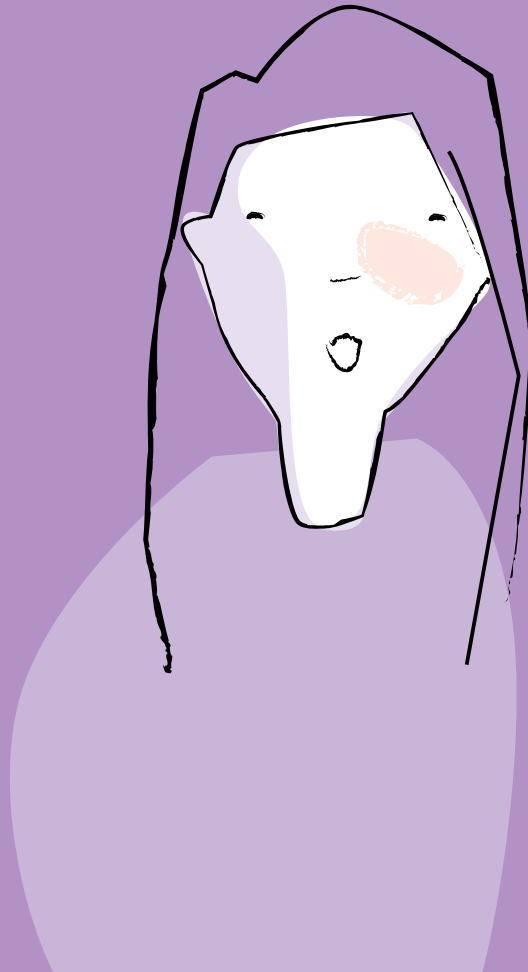
## KAIKKEIN TÄRKEINTÄ

Kun lapsia ja nuoria halutaan kutsua mukaan osallistumaan, voi asian hoitaa monella eri tavalla. Tavasta riippumatta tärkeintä on kuitenkin se, miten esiin tulleet asiat otetaan vastaan ja hoidetaan. Jos emme me, jotka työskentelemme lasten kanssa ja heitä varten, ole kiinnostuneita ja avoimia ottamaan vastaan esiin tulevia asioita ja soveltamaan niiden tuloksia arkipäivässä, ei mikään muutu.

Jos kysymme, saamme vastauksen. Meidän tehtävämme ja vastuamme on sekä kysyä että oppia vastauksista, jotta voimme vielä paremmin antaa oikeaa apua ja hoivaa sitä tarvitsevalle lapselle, mahdollisimman varhain.



## Muita esimerkkejä



Pohjoismaissa on monia *Voksne for Barnin* kaltaisia metodeja nostaa esiin lasten omia ajatuksia. Se osoittaa, että kun aikuiset vain haluavat kuunnella, nousee esiin tärkeitä mielipiteitä. Nämä mielipiteet ovat hyödyllisiä ammattilaisille, jotka voivat käyttää niitä omassa suhteessaan lapsiin, jotka ovat kokeneet vaikeita asioita. Lisäksi niistä on hyötyä poliitikoille ja muille päättäjille, jotka haluavat saavuttaa poliittisia muutoksia.

Myös muut järjestöt, jotka ovat osallistuneet "Varhainen tuki perheille sosiaalisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi" -projektiin, pyrkivät nostamaan esiin nuorten ääntä ja käyttävät erilaisia tapoja tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Esittelemme tässä lyhyesti, miten *De 4 Årstider* Tanskassa, *Barnens Rätt i Samhället* (BRIS) Ruotsissa ja *Pesäpuu* Suomessa työskentelevät nuorten osallisuuden edistämiseksi.

## DE 4 ÅRSTIDER, TANSKA

### **Mentoreilla on väliä!**

Myös *De 4 Årstider* Tanskassa on kehittänyt metodin, joka edistää nuorten vaikutusta yhteiskunnassa. Børne- og Ungeambassadørerna on projekti, joka on kasvanut järjestön mentorikoulutuksesta ja mentoreiden mielipiteitä muokkaavasta työstä. Tavoite on osallistaa sijoitettuja lapsia ja nuoria ja saattaa heidän äänensä kuuluviin tanskalaisessa yhteiskunnassa.

Mentorit ovat mentoriohjelman jälkeen osallistuneet *De 4 Årstider* -järjestön pyynnöstä herättämään keskustelua sijaisperhetoiminnasta. Keskustelua on käyty kokouksissa sijaisperheiden vanhempien, sosiaalityöntekijöiden ja muiden ammattilaisten kanssa. Mentorit ovat vierailleet yli kymmenessä kunnassa, keränneet koolle ryhmäkokouksia ja osallistuneet television ajankohtaisohjelmaan.

Mentorit ovat työllään avanneet väylän myös muille lapsille ja nuorille, jotka ovat halunneet kertoa omasta tilanteestaan. Mentorit kuuluvat nykyään yhdessä muiden *De 4 Årstider* -järjestön lasten kanssa Børnerådetin asiantuntijaryhmään, joka käsittelee kodin ulkopuolisia sijoituksia. Mentorit ja järjestön nuoret osallistuvat lisäksi tähän projektiin, joka toteutetaan siis alunperin Pohjoismaiden hallitusten pyynnöstä.

Nuoret näyttävät kokemuksellaan ja tiedoillaan, millaista on elää yhteiskunnan hoidettavana. Toisaalta he osoittavat myös olevansa tärkeä voimavara. Heikin haluavat vaikuttaa laajaan julkiseen keskusteluun, vahvistaa sijoitettujen lasten oikeuksia ja nostaa heidän äänensä kuuluviin yhteiskunnassa.

### **De 4 Årstider**

Toiminta- ja verkostotalo *De 4 Årstider* on paikka lapsille ja nuorille, jotka ovat tai ovat olleet sijoitettuina kodin ulkopuolelle. Toiminta alkoi sosiaaliministeriön ja Kööpenhaminan kaupungin projektina ja kuuluu nykyään kunnallisen tuen piiriin. Järjestö tarjoaa mm. paikan yhteiselle toiminnalle, neuvontaa, keskusteluryhmiä, asumista omassa kodissa oman yhteyshenkilön tuella ja tukea perhekodista tai laitoksesta itsenäistymiselle.

1. Islannin auttava puhelin on sekä lapsille että aikuisille

### Mentorikoulutus

Lokakuussa 2012 aloitti 14 18–26-vuotiasta nuorta mentorikoulutuksen De 4 Årstider -järjestön ohjauksessa. Kaikki osanottajat ovat aikaisemmin olleet sijoitettuja tai heillä on ollut muu yhteys sosiaaliviranomaisiin. Koulutukseen kuuluu sosiaalipsykologiaa, henkilökohtaista kehitystä sekä johtajakoulutusta kiipeilyssä ja melomisessa. Koulutus on jaettu kolmeen viiden kuukauden moduuliin. Kaikkiin moduuleihin kuuluu sekä teoriaa että käytäntöä. Koulutus koostuu osista, joita ovat mm. kehityspsykologia, ryhmäpsykologia, lainsäädäntö, opinto-ohjaus, konfliktinratkaisu, keskustelutekniikka, mielipiteenmuodostus ja viestintä.

### BRIS (LASTEN OIKEUDET YHTEISKUNNASSA), RUOTSI

#### Lasten ääni kuuluviin auttavien puhelimien kautta

Sadat lapset ottavat päivittäin yhteyttä Pohjoismaiden lapsille tarkoitettuihin auttaviin puhelimiin – BRIS Ruotsissa, *Børns Vilkår* Tanskassa, Punaisen ristin *Kors på halsen* Norjassa, *Mannerheimin lastensuojeluliiton lasten ja nuorten puhelin* Suomessa sekä Punaisen ristin *Hjalparsimi 1717* Islannissa<sup>1</sup>. Yhteydet eivät tapahtu enää ainoastaan puhelimitse, vaan suureksi osaksi myös internetin kautta kuten sähköpostilla, chatissa ja keskustelupalstoilla.

Näiden järjestöjen kautta voivat apua tarvitsevat lapset ja nuoret saada – anonyymisti, ilmaiseksi ja suojatusti – yhteyden aikuiseen, joka kuuntelee ja ottaa heidät vakavasti, antaa tukea, neuvoja ja voi ohjata lapsen yhteiskunnan avun piiriin. Ne, jotka vastaavat yhteydenottoihin, ovat suurimmaksi osaksi vapaaehtoisia, jotka rekrytoidaan ammattimaisten vaatimusten mukaisesti, koulutetaan ja ohjataan työhönsä. Kaikki yhteydet dokumentoidaan vähintään sukupuolen, iän ja aiheen mukaan, ja kaikissa sähköpostiviesteissä ja chatkeskusteluissa näkyvät lasten omat aidot näkemykset tilanteestaan.

### BRIS

BRIS, Barnens Rätt I Samhället (Lasten oikeudet yhteiskunnassa), on uskonnollisesti ja puoluepoliittisesti sitoutumaton jäsenjärjestö, jolla on 40 vuoden kokemus kohtaamisista ja keskusteluista lasten kanssa. Tällä hetkellä BRIS on yhteydessä lapsiin BRIS 116 111 -puhelimien, BRIS-meilin ja BRIS-chatin kautta. Lapset ja nuoret tukevat toisiaan lisäksi nykyaikaisemmassa muodossa BRIS.se-sivuston keskustelupalstalla. Vuonna 2011 BRISillä oli lasten ja nuorten kanssa 25 900 tukiyhteyttä, ja keskustelupalstalla julkaistiin lähes 40 000 viestiä.

Lisätietoa  
Pohjoismaiden  
tukilinjoista:

**Ruotsi:**  
[www.bris.se](http://www.bris.se)

**Tanska:**  
[www.bornsvilkar.dk](http://www.bornsvilkar.dk)

**Norja:**  
[www.korspahalsen.no](http://www.korspahalsen.no)

**Suomi:**  
[www.mll.fi/nuortennetti](http://www.mll.fi/nuortennetti)

**Islanti:**  
[www.redcross.is](http://www.redcross.is)

Lisätietoa lapsille koko  
maailman tukilinjoista  
löydät CHI:stä:  
[www.childhelplineinternational.org](http://www.childhelplineinternational.org)

## Lasten ääni

Kaikista näistä yhteyksistä ei ole tukea ja apua ainoastaan yksittäisille lapsille, vaan tukilinjat saavat lasten kertomusten kautta ainutlaatuisen käsityksen lasten ja nuorten elämästä, huolista ja syrjäytymisestä tämän päivän Pohjolassa. Sen ansiosta, että tukitoiminta on lapsille sopivaa ja suojattua, ja että tukilinjat ovat saaneet luottamusta lasten piirissä, voivat jopa erittäin syrjäytyneet, pelokkaat ja pettyneet lapset uskaltaa ottaa yhteyttä. Voidaan olettaa, että tukilinjat ovat yksi niistä harvoista muodoista, jotka todella saavat yhteyden sellaisiin lapsiin ja nuoriin, jotka eivät muuten tilastoissa näy – sellaisiin, jotka eivät nyt eivätkä tulevaisuudessa ota yhteyttä yhteiskuntaan saadakseen apua.

Lapset ottavat yhteyttä aina oma-aloitteisesti, jolloin kertomusten aitoutta voidaan pitää varmempana. Tukilinoilla lasta eivät ohjaa samanlaiset tietyt kysymyksenasettelut, odotukset tai riippuvuussuhteet, jotka muissa yhteyksissä usein vaikuttavat lapselta saatuihin tietoihin.

## Ainutlaatuinen perusta lasten oikeuksia edistävään työhön

Lasten kertomukset, joita tukilinjat saavat, keräävät ja analysoivat, antavat järjestöille ainutlaatuista aineistoa lasten oikeuksia edistävään työhön sekä lasten ja nuorten elinoloja parantavaan työhön, mikä onkin toinen tärkeä osa tukilinjojen toimintaa. Tietoja ei tietenkään voi yleistää – ne ovat peräisin ainoastaan niiltä lapsilta ja nuorilta, jotka ovat ottaneet yhteyttä tukilinjaan. Yhteyksien aiheet ja niiden muutokset voivat kuitenkin antaa osviittaa lasten ja nuorten yhteiskunta-kehityksestä, mikäli oletetaan, että keskimäärin sama otanta väestöstä ottaa yhtettä tukilinjaan vuodesta toiseen – edellyttäen, ettei tukilinja esimerkiksi muuta merkittävästi toimintaansa ja markkinointiaan.

Keskeistä tässä tiedossa, näissä lasten äänissä, on aitous. Lasten omat kertomukset siitä, millaista on olla syrjäytynyt tai voida huonosti, tai siitä miten yhteiskunnan apu puuttuu, on saavuttamattomissa tai ei toimi, on tai pitäisi olla mittamattoman arvokasta tietoa hyvinvointiyhteiskunnan päättäjille ja auttaville tahoille.

Tälläkin hetkellä BRISin tiedoille on tarvetta lausuntojen, tutkimusten ja lapsia kohtaavien ammattilaisten muodossa, sekä mm. BRIS-raportin ja BRIS-akatemian kautta.

Mahdollisuudet ovat kuitenkin vielä suuremmat, ja BRIS sekä muut Pohjoismaiden lapsille suunnatut tukilinjat ovat aina valmiita ja halukkaita välittämään lasten sanomaa yhteiskunnan niille jäsenille, joiden tarvitsee se kuulla!

**Otteita kahden teinitytön sähköposteista****BRISille:**

"Minulla ei ole koskaan ollut hyvää suhdetta vanhempiini. Kun olin pieni, meillä tapeltiin jatkuvasti... Soitin ensimmäisen kerran itse poliisille kuusivuotiaana. Äiti pyysi minua piiloutumaan kun poliisit tulivat, etteivät he olisi huostaanottaneet minua, ja niin minä myös tein."

Syy siihen, etten voi psyykkisesti hyvin, alkoi jo kun olin pieni, hyvin pieni. Asia ei oikeastaan liittynyt minuun, mutta perheessäni oli ongelmia. Minä vain olin pieni ja pelkäsin. Ja pelkään vieläkin.

(Tekstit ovat aitoja mutta hieman muuteltuja anonymiteetin varmistamiseksi.)

**Käytännön tulokset**

- BRISillä on vuosittain noin 600 yhteyttä lastensuojelun huostaanottamien lasten kanssa. Lasten kertomusten ja tarpeiden perusteella vaati BRIS vuonna 2009, että kaikilla huostaanotetuilla lapsilla pitäisi olla nimetty sosiaalisihiteeri, joka valvoo lapsen oikeuksia ja varmistaa, että lapsen tarpeet tyydytetään. Ruotsin hallitus teki kesäkuussa 2012 lakiehdotuksen, että jokaisella huostaanotetulla lapsella pitäisi olla oma sosiaalisihiteeri.
- Lasten psyykinen pahoinpitely ja psyykkiset sairaudet ovat esimerkkejä alueista, joissa BRIS on erityisraportein syventänyt lasten kertomusten analysointia. Lisäksi BRIS tekee näihin alueisiin liittyen poliittisia ehdotuksia, jotka voisivat parantaa lasten elämäntilanteita. Poliittinen kiinnostus kysymyksiin on suurta, mutta toimenpiteiden laaja-alainen toteutus on ollut vaikeaa, mm. koskien saavutettavaa ja tasa-arvoista hoitoa.

### **Nuoret osallistuvat kehitykseen**

*Pesäpuu* käynnisti vuonna 2008 projektin "Nuoret lastensuojelussa". Projektin tavoitteena oli innostaa nuoria kehittämään yhteiskunnan palveluja, joita heille tarjotaan kodin ulkopuolisen hoidon yhteydessä. Selviytyjät-ryhmä koostuu nykyään 12 16–25-vuotiaasta nuoresta, joilla on omakohtaista lastensuojelukokemusta.

Vuonna 2010 alkoi ryhmä työstää käsikirjaa "Uskomme sinuun – usko sinäkin". Kirja on suunnattu lastensuojelun asiakkaana oleville lapsille ja nuorille. Saman vuoden syksyllä järjestettiin ensimmäinen seminaari lapsille ja nuorille. Kokous vaikutti suuresti käsikirjan lopulliseen muotoon. Käsikirja julkaistiin lokakuussa 2011 kansallisen lastensuojelussa olevia lapsia koskevan konferenssin yhteydessä. Konferensin järjestäjänä oli Lastensuojelun keskusliitto.

Selviytyjät-ryhmä järjesti yhdessä lapsiasiavaltuutetun, Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen ja Lastensuojelun keskusliiton kanssa lastensuojelukiertueen kuudessa Suomen kaupungissa. Kiertue järjestettiin uuden käsikirjan pohjalta, ja Selviytyjät-ryhmä tapasi sen aikana 120 sijoitettua lasta ja nuorta.

Kirjaa varten tehdyn työn yhteydessä he kehittivät keskustelumetodiikan lasten kanssa. Projektin seuraava askel on luoda kansallinen verkosto, jossa lastenhuollon lapsilla ja nuorilla on mahdollisuus olla aktiivisesti mukana päätöksenteossa, joka koskee lastensuojelun ja sijaishuollon kysymyksiä.

"Uskomme sinuun – usko sinäkin" -metodia käytetään lapsiryhmätapaamisissa ja sen tarkoituksena on innostaa osanottajia. Metodien pääkohdat ovat:

1. Mentorit esittelevät itsensä ja kertovat tapaamisen tarkoituksen.
2. Ryhmälle kerrotaan yhteistyöstä sekä esimerkiksi vapaaehtoisuuteen, vaitiolovelvollisuuteen ja kännyköiden käyttöön liittyvistä säännöistä.
3. Tutustutaan toisiinsa. Osallistujat kertovat esimerkiksi ikänsä, kuinka kauan he ovat olleet sijoitettuja, ja miksi he ovat kiinnostuneita lastensuojelusta.
4. Osallistujille jaetaan kortit, joissa on tekstejä lastensuojelusta, perhekodeista, lasten oikeuksista sekä ajatuksia, joita nuoret usein pohtivat sijoituksen aikana. Pienen mietintätaujan jälkeen kortit luetaan. Kaikilla on mahdollisuus jakaa ajatuksiaan muiden kanssa, reagoida kortteihin ja kommentoida.

5. Välipala
6. Osallistujat auttavat toisiaan tekemään diagrammin, joka näyttää, kenelle nuoret uskoutuvat. Kaikki saavat kolme helmeä, jotka pudotetaan yksitellen joihinkin yhteensä kuudesta muoviputkilosta. Putkiloihin on kirjoitettu seuraavat tahot: "Valvova viranomainen", "Sosiaalityöntekijä", "Sijaisperhe", "Biologinen vanhempi", "Ystävä/sukulainen" ja "Ei kukaan". Lopulta putkilot muodostavat pylväsdia-grammin. Nuorilla on mahdollisuus perustella valintojaan.
7. Työskentely pienryhmissä Tässä on tarkoitus syventää kohdassa 4 käytettyjen korttien aiheita. Myös ohjaajat saavat osallistua keskusteluun. Ryhmät kirjoittavat muistiin esiin tulevat ideat ja esittelevät ne vapaavalintaisesti puheen, draaman tai teatterin keinoin, tai tehden niistä taulun tai julisteen.
8. Lopetus Kaikki kirjoittavat paperille parhaan kokemansa päivän ja taittelevat paperista lennokin. Lennokki heitetään ilmaan ja vastauksen lukee se, joka on ottanut lennokin kiinni. Sama toistetaan seuraavilla kysymyksillä: "Minkä viestin lähetät muille nuorille?" ja "Minkä viestin lähetät päättäjille?"

**Ei ole epäilystäkään, etteikö kiertueella Suomen kaupungeissa olisi ollut vaikuttavia tuloksia. Suomen lapsiasiavaltuutettu Maria Kaisa Aula painottaa syyskuussa 2012 julkaistussa lehdistötiedotteessa, että lastensuojelussa työskentelevien aikuisten täytyy ottaa lapset ja nuoret mukaan päätöksentekoon. Hän viittaa juuri Selviytyjät-ryhmän järjestämään kiertueeseen.**

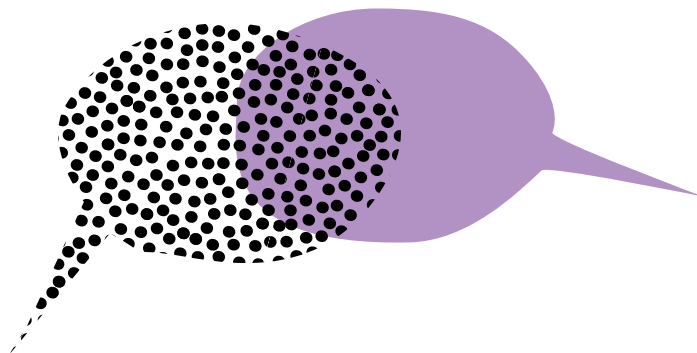
Lue lehdistötiedote  
osoitteessa  
[www.nordicwelfare.org/  
tidigainsatser](http://www.nordicwelfare.org/tidigainsatser).



Lastensuojelun erityisosaamisen keskus *Pesäpuu* on suomalainen lastensuojeluyhdistys, joka tarjoaa erityisosaamista lasten hyvinvointipalvelujen alalla. Pesäpuu on aatteellinen yhdistys, joka toimii Suomen Raha-automaattiyhdistyksen tuella. Tavoitteena on kehittää laadukasta ja hyvin suunniteltua tukea lapsille. Lapsi nähdään yhdistyksen toiminnassa aktiivisena osana eikä vain tuen vastaanottajana. On tärkeää, että lapsilla on mahdollisuus esittää toivomuksiaan ja että palveluntarjoajat ottavat ne huomioon.

Pesäpuun kehitystyön tavoite on toteuttaa lasten aktiivista osallisuutta ja oikeuksia hyvinvointisektorilla. Pesäpuu kehittää tätä tarkoitusta varten konkreettisia metodeita ja työkaluja: kortteja, pelejä, työkirjoja ja käsikirjoja. Työkalut on suunnattu lasten ja perheiden kanssa työskenteleville. Pesäpuun kanssa yhteistyötä tekevät lapset, perheet, sosiaalityöntekijät ja koulut osallistuvat myös aktiivisesti kehitystyöhön. Pesäpuu ylläpitää ja kehittää Pride-koulutusohjelmaa, joka on suunnattu sijaisperheille.

Pride-ohjelman on alunperin kehittänyt yhdysvaltalainen Child Welfare League of America. Ohjelma on suunnattu perheille ja koostuu osin valmennusohjelmasta ennen päätöstä ryhtyä sijaisperheeksi ja osin täydennyskoulutusohjelmasta.



Suuri kiitos kaikille nuorille, jotka ovat osallistuneet tapaamisoin Tanskassa, Suomessa ja Norjassa. Ilman heitä olisi tämän vihon kirjoittaminen ollut mahdotonta! Lupaamme tehdä parhaamme tiedon levittämiseksi ja nostaa lasten ja nuorten ääntä vielä enemmän esiin yhteiskunnallisessa keskustelussa.

Lisäksi haluamme antaa erityiskiitokset viite- ja asiantuntijaryhmien jäsenille, jotka ovat monella tavalla auttaneet tämän ideavihon sisällön luomisessa:

### VIITERYHMÄ

- Vegard Forøy, Bufdir, Norja
- Anne Katrine Tholstrup Bertelsen, kotouttamis- ja sosiaaliministeriö, Tanska
- Tórhild Højgaard, sosiaaliministeriö, Färsaaret
- Lára Björnsdóttir, sosiaaliministeriö, Islanti
- Tórhild Højgaard, sosiaaliministeriö, Färsaaret
- Monica Norrman, Sosiaalhallitus, Ruotsi
- Birgit V Niclasen, terveysministeriö, Grönlanti
- Anne Melchior Hansen, sosiaalhallitus, Tanska
- Mia Montonen, FSKC, Suomi
- Riitta Viitala, sosiaali- ja terveysministeriö, Suomi
- Doris Bjarkhamar, sosiaaliministeriö, Färsaaret

### ASiantuntijaryhmä

- Christine Väливаara, Pesäpuu, Suomi
- Karin Källsmyr, Voksne for Barn, Norja
- Peter Irgens, BRIS, Ruotsi
- Ina Nergård, Voksne for Barn, Norja
- Terese Mersebak, De 4 Årstider, Tanska
- Stina Hansen, De 4 Årstider, Tanska



Tämän DVD-elokuvan on tuottanut Norjan *Voksne for Barn*. Siinä näytetään käytännössä, miten ideavihossa kuvattu metodi toimii. Levy on tuotettu Pohjoismaisen hyvinvointikeskuksen pyynnöstä. Sen on rahoittanut Pohjoismainen nuorisoyhteistyön komitea NORDBUK. Haluamme osoittaa heille erityiset kiitokset!





NORDENS VÄLFÄRDSCENTER / Nordic Centre for Welfare and Social Issues  
Box 22028, SE 104 22 Stockholm / Käyntiosoite Hantverkargatan 29 / Sverige  
[www.nordicwelfare.org](http://www.nordicwelfare.org)